Confidential

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2025

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ra swivutiso ri na tipheji ta 11.

Mfanelo yo kopa yi pimiwile

Phendla

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ra swivutiso ri avanyisiwile hi swiyenge SWINHARHU:

   XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso (30)
   XIYENGE XA B: Nkomiso (10)
   XIYENGE XA C: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi (30)

2. Hlaya switsundzuxo HINKWASWO hi vukheta.

3. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

4. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

5. Khwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana na xin'wana.

6. Nombora tinhlamulo himfanelo tanihilaha ti nomboriweke hakona eka papila leri ra swivutiso.

7. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo yin'wana na yin'wana.

8. Tekela enhlokweni mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

9. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:

   XIYENGE XA A: Timinete ta 50
   XIYENGE XA B: Timinete ta 30
   XIYENGE XA C: Timinete ta 40

10. Tsala swi basa no vonaka.

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

Hlaya XITSHURIWA xa A, u langutisa na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A

NANDZU I WA MANI?

1 Ku va tiko ra Afrika-Dzonga ri kumile ntshuxeko hi lembe ra 1994 swi endlile leswaku vadyondzi va titwa onge va khomile misava hi mavoko. Mubya wu nyekile, timfanelo ta vana ti va dlele. Vadyondzi va lava ku nyikiwa swilo hinkwaswo handle ko swi tirhela. Exikolweni a va hakeli, vutshunguri eswibedhlele i mahala, swakudya mfumo wa va nyika. Loko a swi ya hi vona a va ta tsaka loko na tinhlamulo a vo vitaneriwa kunene loko va tsala xikambelo leswaku va ta pasa mahala handle ko tirha hi ku tikarhata. Xidemokirasi a xi twisisiwangi hi vadyondzi va manguva lawa. Timfanelo ta tiviwa kambe vutihlamuleri onge a va si tshama va byeriwa nchumu hi byona. Vadyondzisi na vadyondzi va hundzukile ximanga na kondlo. Exikolweni ko yeriwa ku ya dya na ku xanisa vadyondzisi hi van'wana va vadyondzi. Loko lembe ri hela a va vileli loko va feyila hikuva va swi tiva leswaku leri landzelaka va ta hundzisiwa hambiloko va nga pasangi. Leswi swi hundzurile swikolo puwa ra vugevenga na swidzidziharisi. Vadyondzisi va khomile nghavitla hikuva loko vo tokolo, va kombiwa xikhohlolarifu.

2 Eswikolweni vadyondzi va ba xinari, vadyondzisi va cina. Ku xixima swi humile moya eka vadyondzi va masiku lawa. Va rivala leswaku vadyondzisi va rimile ya vona ndzima yi herile. Loko va ya eswikolweni va ambala swihuku va nyekisa na maburuku. Loko mudyondzisi a ri karhi a dyondzisa va tiendlela swa vona va rivala leswaku nkarhi wo dyondza a wu tlheleli endzhaku. Ku tsala ntirho wa xikolo va vona swi va hetela nkarhi. Eswihambukelweni swa swikolo ku hundzuriwile vudzahelo bya timbangi na swidzidziharisi swo hambanahambana. Vadyondzisi i vamakhensarixile hikuva va hlotiwa vusiku na nhlikanhi hikuva va tekiwa tanihi vanhu lava sivelaka vadyondzi ku tiphina hi timfanelo ta vona.

3 Mfumo wu ringeta hi tindlela hinkwato ku seketela vadyondzi leswaku va kota ku fikelela ku navela ka vona kambe wa tsandzeka. Wu xavela vadyondzi switirhisiwa hinkwaswo leswi va pfunetaka eka tidyondzo ta vona. Eka swin'wana swikolo ku engeteriwa na vadyondzisi lava pfunetaka eka tidyondzo ta Sayense na Tinhlayo. Vadyondzisi va thoriwa leswaku va ya dyondzisa hi minkarhi ya tiholideyi na ku hela ka vhiki. Vadyondzi va Giredi ya 12 va xaveriwa tithebulete ku tlhela ku engeteriwa na tibuku lembe rin'wana na rin'wana ku pfala leti lahlekeke na leti kumekaka ti hlakarile. Leswi hinkwaswo swi komba ku seketela vadyondzi leswaku va ta va na nkhinkhi wo tinyiketela eka tidyondzo ta vona.

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

4 Tiselulafoni ti tshama etinyongeni onge hiloko va ri na mabindzu lawa va ma fambisaka hi nkarhi wo dyondza. Lava xiximaka vadyondzisi na lava tsalaka mintirho ya xikolo va xanisiwa, ku vuriwa leswaku i swiphukuphuku naswona va lava ku tsakisa vadyondzisi ematshan'weni yo tiphina hi timfanelo ta vona. Loko a swo koteka ku tlherisela nkarhi endzhaku, lava lweleke ntshuxeko na timfanelo ta vanhu a va ta swi tlherisela endzhaku hikuva xikongomelo xa vona a ku ri leswaku vanhu hinkwavo va khomiwa ku ringana, ku nga ri yona hasahasa leyi humelelaka eswikolweni manguva lawa.

5 Ematshan'weni yo komba ku khensa ku tikarhata loku endliwaka hi vadyondzisi, vadyondzi va va xanisa hi ku ka va nga va xiximi, va rhuketeriwa, va biwa va tlhela va dlayiwa. Van'wana va seketeriwa na hi vatswari va vona hikuva a va lolohi ku ya eswikolweni va ya holovisa vadyondzisi loko vo tshuka va ringetile ku komba vana va vona ndlela. Va tiva timfanelo ta vana va vona, va rivala ta vadyondzisi. Loko mudyondzisi o tshuka a ringetile ku tshinya mudyondzi, mfumo a wu n'wi sirheleli kambe u tshembisiwa ku hlongoriwa entirhweni na ku tekeriwa swimalana leswi a swi tirheleke vutomi bya yena hinkwabyo. Mhaka leyi yi heta vadyondzisi matimba. Leswi swi endla leswaku va heleriwa hi rirhandzu leri va nga na rona eka ntirho lowu kutani va tshika ntirho nkarhi wo huma penceni wu nga si fika.

6 Swimalana leswi vadyondzisi va kumaka swona swi hatla swi va helela kutani va va na ntshikelelo wa miehleketo, leswi endlaka leswaku van'wana va vona va hundza emisaveni nkarhi wu nga si fika. Swi tano na le ka vadyondzi van'wana hikuva va tshika xikolo va nga pasangi Giredi ya 12 hikuva a va wu voni nkoka wa dyondzo. Leswi swi vanga leswaku nhlayo ya vugevenga yi tlakuka etikweni hikuva hambiloko vadyondzi lava va nga swi kotangi ku pasa Giredi ya 12, va navela ku hanya ku fana na lava nga swi kota; kutani va tinghenisa eka timhaka ta vugevenga leswaku va ta fuma hi xihatla. Endlelo leri ri endla leswaku va funya buwa nkarhi wu nga si fika.

7 Loko mbuyelo wa Giredi ya 12 wa ku hela ka lembe wu huma, lava tshwukiseriwaka mahlo na lava faneleke ku hlamusela xivangelo xa ku feyila ka vadyondzi i nhloko ya xikolo na vadyondzisi. Mhaka ya leswaku vadyondzi a va ri na timfanelo a ka ha vulavuriwi nchumu hi yona. A ku kona laha mudyondzisi kumbe nhloko ya xikolo a pfumeleriwaka ku hlamusela swiphiqo leswi a swi vangiwa hi vadyondzi hi nkarhi wo dyondza. Vadyondzisi va vanhu vambuyangwana va boheka ku pfumela leswaku hi vona va nga tirhiki himfanelo exikarhi ka lembe. Tiko ri onhakile, vumundzuku bya vana byi helerile endzhopeni lowu va yisaka eku loveni. I mani a nga pfunetaka ku pfula vana lava mahlo leswaku va kota ku vona khele leri ahlameke emahlweni ka vona? Hakunene tiko ri lovile. Nandzu i wa mani?

[Xitshuriwa lexi i xa vutitumbuluxeri]

NA

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.teendrugaddictioncentre.com]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

1.1 Ku ya hi xitshuriwa lexi, i vamani lava lavaka ku nyikiwa swilo va nga swi tirhelangi? (1)

1.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku va vadyondzi na vadyondzisi va ri ximanga na kondlo swi kombisa leswaku i … lavakulu.

A vanghana
B valala
C vayivi
D varisi (1)

1.3 Boxa xilo XIN'WE lexi vadyondzi va nyikiwaka mahala hi mfumo. (1)

1.4 Boxa lembe leri ntshuxeko wu kumekeke hi rona ku kondza vadyondzi va kumeka va ri na timfanelo. (1)

1.5 Hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka nhlokomhaka na hungu ra XITSHURIWA XA A? (2)

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

1.6 Hlamusela leswi landzelaka hi marito ya wena n'wini.

1.6.1 Eswikolweni vadyondzi va ba xinari vadyondzisi va cina. (2)

1.6.2 Vadyondzisi va khomile nghavitla. (2)

1.7 Hikokwalaho ka yini vadyondzisi va vona swi antswa ku tshika ntirho malembe ya vona yo huma penceni ya nga si fika? (2)

1.8 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka xitshuriwa lexi? (2)

1.9 Xana mutsari u va lemukisa yini vahlayi hi xitshuriwa lexi? (2)

1.10 U nga vula yini hi leswi humelelaka eka xitshuriwa lexi? (2)

1.11 U nga va tsundzuxa yini vadyondzi ku ya hi endlelo ra vona ra swilo eka xitshuriwa lexi? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

1.12 Hi rihi hungunkulu leri humelerisiwaka hi XITSHURIWA XA B? (2)

1.13 Hi swihi leswi nga endliwaka hi vaakatiko ku cinca xiyimo lexi humelelaka eka XITSHURIWA XA B? (2)

1.14 U titwa njhani hi leswi humelelaka eka XITSHURIWA XA B? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

SWIVUTISO: SWITSHURIWA SWA A NA B

1.15 Hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka XITSHURIWA XA A na XITSHURIWA XA B ku ya hi hungu ra swona? (2)

1.16 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka XITSHURIWA XA A na XITSHURIWA XA B ku ya hi hungu ra swona. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA B: NKOMISO

XIVUTISO XA 2: KU KOMISA HI MARITO YA WENA N'WINI

Hlaya XITSHURIWA XA C kutani u tsala nkomiso hi marito lama nga hundziki **90** u kombisa **ku vuyeriwa loku vaka kona loko vanhu va xiximana entirhweni**. Nkomiso wa wena wu fanele wu va hi xivumbeko xa ndzimana wu tlhela wu katsa timhakankulu ta nkombo (7).

LEMUKA: U languteriwa ku endla leswi landzelaka:

1. Tsala swivulwa leswi heleleke swa wena n'wini kambe u nga onhi mongo wa xitshuriwa.
2. A wu FANELANGI ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso wa wena.
3. Kombisa nhlayo ya marito emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C

KU XIXIMANA ENTIRHWENI

Ku xixima i ndlela yo komba ku amukela vuswikoti kumbe ku tirha na munhu un'wana hi ku n'wi komba xichavo na ndzhuti. Hambi i mubasisi wa tihofisi, mutirhi ekhixini kumbe i mupfuneti wa mutirhikulobye, u fanele ku xiximiwa. Munhu a nga fanelangi a hanya a ri eku chaveni loko a ya entirhweni hi ku ehleketa leswaku a nga hlangana na leswi nga n'wi vavisaka emoyeni hambi ku kavanyeteka emiehleketweni. Loko vatirhi va xiximana ntshikelelo wa miehleketo wu fambela ekule, leswi nga swa nkoka eka rihanyu ra vona. Laha vatirhi va nga xiximaniki a va swi koti ku fikelela swikongomelo swa khampani hi ku olova minkarhi hinkwayo. Vatirhi lava xiximiwaka hi vathori va vona va titshemba entirhweni wa vona naswona va hatlisa va heta ntirho lowu va faneleke ku wu fikelela.

Ndhawu laha ku nga na ku xiximana ku tumbuluka swivandla swo tala swa le henhla swa mintirho eka vatirhi va khampani yin'wana na yin'wana. Vatirhi va titwa va tekeriwa enhlokweni loko va xiximiwa hikuva mavonelo ya vona ma amukeriwa hi vathori va vona. Timhaka to rhandza vatirhi van'wana ku vengiwa van'wana ti tele ngopfu emintirhweni, leswi onhaka swinene hikuva swi avanyisa vatirhi. Leswi swi tisa ku twanana, ntirhisano na switshunxo leswi vuyerisaka khampani hinkwayo. Vatirhi va tirha kahle no tinyungubyisa hi ntirho lowu va wu fikelelaka wa siku na siku, leswi endlaka leswaku khampani yi vuyeriwa hi xiyimo xa le henhla.

Matirhelo lawa ma vuyerisa no tsakisa vathori na vatirhi va khampani hinkwayo hikuva va tirha va tshunxekile swinene. Vatirhi va kota ku tirha nkarhi wo leha eka khampani yoleyo hi ku va va titwa va ri va nkoka naswona mpfuno wa vona wu laveka swinene eka yona. Ku tikarhata hi ku hetiseka entirhweni hi leswi laviwaka hi tikhampani hinkwato. Loko tikhampani hinkwato a to hanya hindlela leyi, a ti ta humesa mbuyelo wa le henhla swinene na ku tlakusa ikhonomi ya tiko. Tikhampani ta rirhandzu na ku xixima vatirhi laha tikweni hindlela ya xichavo no xixima to kombiwa hi rintiho.

[Xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya www.advantages-working-from-home.com]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

Hlaya xinavetiso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D

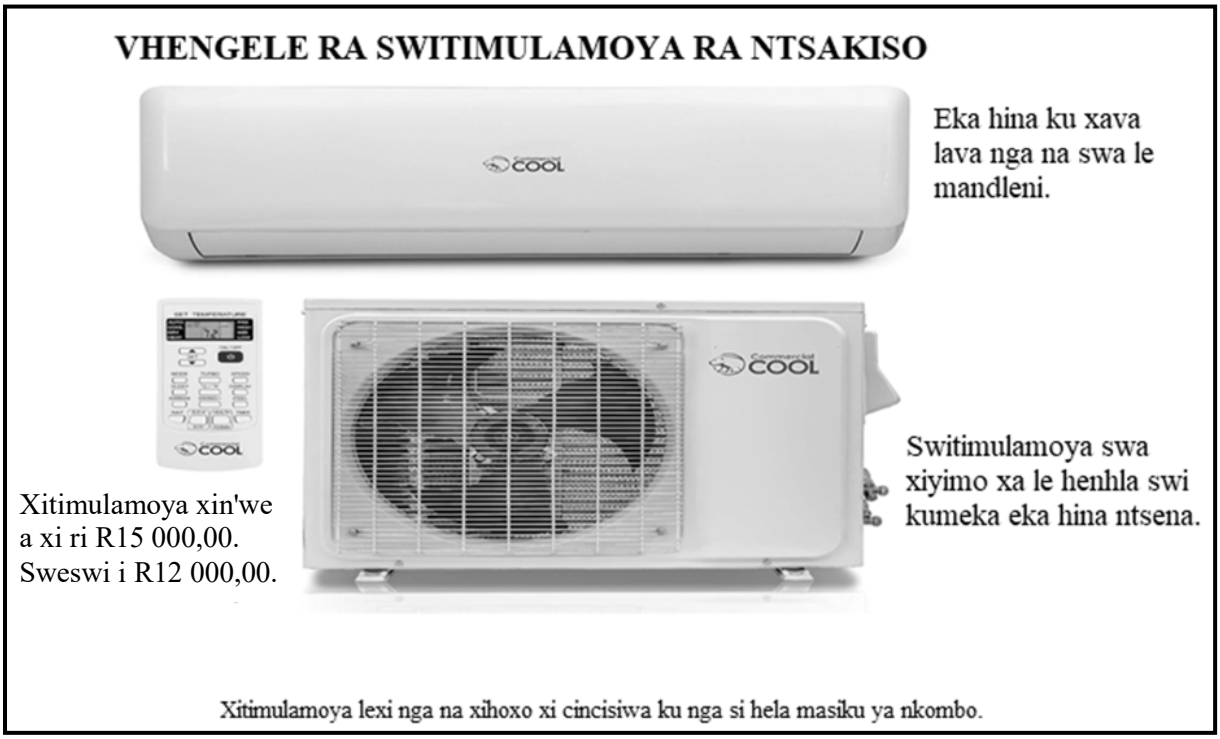

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.acs-installation.co.uk]

3.1 Hikokwalaho ka yini nhlokomhaka ya xinavetiso lexi nga laha henhla yi tsariwile hi fonto leyikulu leyi tikisiweke? (1)

3.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Xikongomelo xa munavetisi xo va a hungutile nxavo wa switimulamoya leswi i ku endlela leswaku ... va hatlisa va ya xava mbhukuto wu nga si hela.

A vahloti
B vaxavi
C vatlangi
D varindzi (1)

3.3 Xinavetiso lexi xi nga va xi kongomisiwile eka vamani? (2)

3.4 Kombisa mboyamelatlhelorin'we lowu humelerisiwaka hi xinavetiso lexi. (2)

3.5 Hi xihi xikongomelo xo va munavetisi a tsarile marito lama nge: 'Xitimulamoya lexi nga na xihoxo xi cincisiwa ku nga si hela masiku ya nkombo' hi fonto leyitsongo swinene? (2)

3.6 Xiya xivulwa lexi nga laha hansi kutani u xi yisa eka tlhelo ra nandzulo.

Eka hina ku xava lava nga na swa le mandleni. (2)
[10]

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI

Xiyisisa khathuni leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

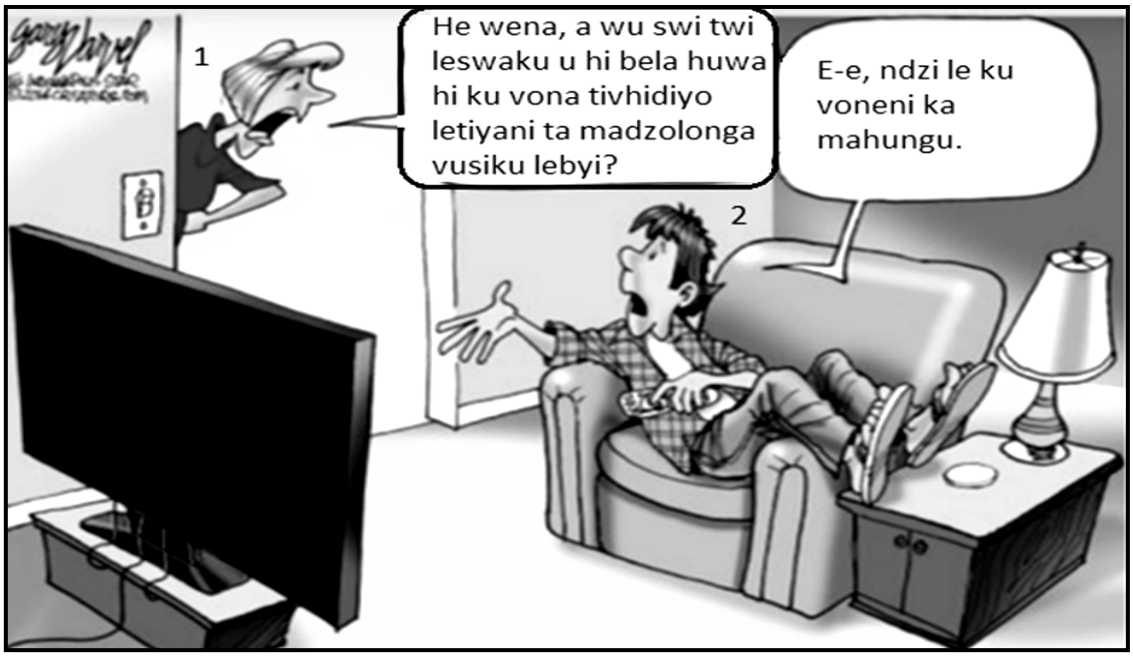

[Khathuni leyi yi huma eka webusayiti ya www.cartoonstock.com]

4.1 Boxa vuxaka lebyi nga vaka byi ri kona exikarhi ka ximunhuhatwa xa nomboro ya 1 na xa 2. (1)

4.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ximunhuhatwa xa nomboro ya 1 a xi swi lavi leswaku ximunhuhatwa xa nomboro ya 2 xi langutisa tivhidiyo hikuva ti na …

A mahlomulo.
B hasahasa.
C madzolonga.
D miharihari. (1)

4.3 Xi nga va xi ri xihi xivangelo xo va ximunhuhatwa xa nomboro ya 1 xi vilerisiwa hi huwa leyi biwaka hi ximunhuhatwa xa nomboro ya 2? (2)

4.4 Swiendlo swa ximunhuhatwa xa nomboro ya 1 swi kombisa leswaku xi titwa njhani? (2)

4.5 Ku va ximunhuhatwa xa nomboro ya 2 xi hlamula leswaku xi le ku voneni ka mahungu swi kombisa yini hi vumunhu bya xona? (2)

4.6 Hi wihi ntirho wa risivikomba leri tikisiweke eka rito leri nga eka xivulwa lexi nga laha hansi?

He wena, a wu swi twi leswaku u hi bela huwa hi ku vona tivhidiyo **letiyani** ta madzolonga vusiku lebyi? (2)

[10]

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

XIVUTISO XA 5: PROSI

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

SWAKUDYA SWA FANA

Mhaka ya swakudya **i tlakulavaxurhe**. Vanhu va hundzukile maphorisa ya vona vini loko swi ta eka timhaka ta swakudya. Swakudya swi tele swinene kambe munhu u fanele ku dya leswi ringaneleke. **Vanhu va ya eka madokodela va lava ku tiva leswaku va fanele va dya yini**. Van'wana va ya rhungisa na meno leswaku va nga dyi swotala. Munhu loko o va a dyile swo karhi a nga **tisola** ku va a swi endlile. 5

Ku dya xinkwa xo basa na botere a swi **bihangi** kambe van'wana vanhu va vona onge va lo onhela tilo na misava. **Leswi a swi onhi chumu emirini ntsena loko va nga vuyeleli ku dya xilo xin'we minkarhi hikwayo**. Swakudya leswi nga na mafurha kumbe chukele ro **tala** swi nga vangela munhu mavabyi. Loko munhu a tshama a ri eku ehleketeni hi swakudya leswi a nga dyaka swona a nga hetelela a va na tshikelelo wa miehleketo hikuva swakudya swi na matimba ya ku lawula munhu. 10

Munhu a nga hetelela a nga ha dyi hi ku ehleketa leswaku swi ta onha emirini wa yena. Loko munhu a navela xakudya xo karhi hi nkarhi wolowo u fanele ku dya swa mpimo lowu faneleke. Munhu a nga tivoni nandzu kumbe ku tiahlulela loko a dyile. Mati ma nga vabyisa munhu loko a ma nwa ku tlurisa mpimo. 15

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka www.goodhousekeeping.com]

5.1 Nyika ritofularha ra rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Ku dya xinkwa xo basa na botere a swi **bihangi**. (1)

5.2 Hi wihi ntirho wa xirhangi lexi tikisiweke eka rito leri nga eka xivulwa lexi nga laha hansi?

Munhu loko o va a dyile swo karhi a nga **ti**sola ku va a swi endlile. (1)

5.3 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka vun'we.

Vanhu va ya eka madokodela va lava ku tiva leswaku va fanele va dya yini. (2)

5.4 Lulamisa swihoxo swa matsalelo na mapeletelo eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Leswi a swi onhi chumu emirini ntsena loko va nga vuyeleli ku dya xilo xin'we minkarhi hikwayo. (2)

5.5 Xana xigego lexi tirhisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi a wu ta xi tirhisa loko ku humelerile yini?

Mhaka ya swakudya **i tlakulavaxurhe**. (2)

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za

5.6 Vumba xivulwa xin'wana hi rito leri tikisiweke u humelerisa nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Swakudya leswi nga na mafurha kumbe chukele ro **tala** swi nga ku nghenisela mavabyi. (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70

Downloaded from Grade12pastexampapers.co.za